ISKANJE IZGUBLJENEGA SOVRAŽNIKA: EVROPSKO JAVNO MNENJE IN VARNOST

LJUBICA JELUŠIČ

Ljubica Jelušič je docentka na Katedri za obramboslovje, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani, Kardeljeva pl. 5, 61000 Ljubljana.

Ob porazu, ki ga doživlja ob koncu leta 1994 mirovna misija Organizacije združenih narodov, Konference o evropski varnosti in sodelovanju, in NATO zveze v vojni v Bosni in Hercegovini, se postavlja vprašanje, kako dolgo bodo te varnostne institucije in države, ki v njih odločajo, še imele zaupanje svojega prebivalstva. Politika NATO zveze je s tem v zvezi še posebej pod drobnogledom Evrope in evropskega javnega mnenja. Ker gre v primeru NATO zveze za naddržavni sistem varovanja nacionalne varnosti držav članic, je pomembno upoštevati dejstvo, da o NATO zvezi in njenih akcijah razmišljajo v javnostih posameznih držav članic, s Partnerstvom za mir pa se krog oči, ki se kritično uperjajo v NATO, povečuje na skoraj celo Evropo in vrsto držav, naslednic Sovjetske zveze. Razrešitev vojne v Bosni in Hercegovini je preizkusni kamen za tiste zahodnoevropske nacionalne varnostne politike, ki si lastijo pravico do svetovnega ali vsaj evropskega žandarstva.

V nadaljevanju bomo prikazali, kako se vzpostavlja ravnotežje med javnostjo in nacionalno varnostno politiko. Pogledali bomo, kakšno vlogo je imela evropska javnost pri oblikovanju varnostne podobe Evrope v zadnjih petindvajsetih letih. To obdobje je ključno za sodobna mednarodna razmerja, ker se v njem dogodijo tisti pretresi v evropski politiki, ki jih po pomenu in posledicah lahko primerjamo samo še s prvo in drugo svetovno vojno. To je zamrtje hladne vojne in razpad socialističnega sveta, ko se korenito spremeni struktura mednarodne ureditve in ideologije.

Legitimiranje vojske kot centralnega dejavnika nacionalnega varnostnega sistema

Za legitimiranje nacionalnega varnostnega sistema in vojske sta posebej pomembna dva medsebojno povezana dejavnika, to sta potencialni sovražnik ter geografska in časovna bližina vojne. Predpostavljamo namreč, da razpad socialističnega sveta prinaša krizo identitete sovražnika v zahodnoevropske nacionalne varnostne politike in vojaške organizacije. Bližina vojne (na tleh razpadle Jugoslavije) pa povečuje vsebnost vojaških varnostnih vrednot v političnih kulturah dežel v bližini vojnih žarišč, kar vodi v neke vrste "militarizacijo duha" na teh območjih.

Za vsako vojaško organizacijo, ki v nacionalnih varnostnih sistemih deluje kot centralni dejavnik, je pomembna visoka stopnja sprejemljivosti za večino prebivalstva. Zato se v trikotniku razmerij med političnim režimom, vojaško organizacijo in civilno družbo razrešujejo temeljne obrambne dileme vsake države. V civilnem okolju, ki ga tvorita civilna družba in politični režim, se oblikujejo posebna pričakovanja in zahteve do vojaške organizacije. Ta pričakovanja in zahteve so posledica tradicionalno določenih norm, zunanjepolitičnih in notranjih okoliščin ter pripravljenosti same vojaške organizacije, da ta pričakovanja in zahteve izpolnjuje. Bolj kot se zdi, da vojska deluje v duhu postavljenih zahtev, bolj je sprejemljiva za politično javnost in javnost v celoti. Sprejemljivost določene državne institucije pa je pogoj za doseganje poslušnosti in lojalnosti ter podpore državljanov.

Pričakovanja javnosti glede zagotavljanja varnosti. In kaj je tisto, kar v osnovi pričakuje civilno okolje od svoje vojaške organizacije? Najbolj enostavno bi bilo odgovoriti, da je to varnost. Toda varnost je nejasen in večpomenski koncept, ki ga običajno štejemo med temeljne družbene vrednote, istočasno pa trdimo, da gre pri tem konceptu za okoliščine, v katerih so zagotovljene oziroma zaščitene vse temeljne družbene vrednote. Varnost je torej mogoče opredeliti kot sredstvo za dosego nekega cilja ali kot cilj sam (Edmonds 1988, 117).

Odgovor nacionalnega varnostnega sistema na pričakovanja javnosti. Za zagotavljanje varnosti so v državah zadolženi nacionalni varnostni sistemi (Grizold 1992, 69), ki so oblikovani predvsem za soočanje z zunanjimi in notranjimi grožnjami, razviti pa morajo tudi odvračalno funkcijo, kajti vse morebitne grožnje se ne materializirajo. Lahko bi rekli, da je uspešnost odvračanja groženj posredna akcija nacionalnega varnostnega sistema, medtem ko je uspešnost posredovanja v oboroženem spopadu njegova neposredna akcija. Neposredne akcije niso stvar odločitve samega nacionalnega varnostnega sistema, temveč mora za njimi stati vsaj celotna vlada, če ne celo konsenz celotnega prebivalstva.[1] Če prebivalstvo pristane na neposredno akcijo, potem morata nacionalni varnostni sistem oziroma vlada, ki sprejme odločitev o taki akciji, nenehno spremljati odzive prebivalstva in po eni strani zagotavljati nove in nove argumente za vzdrževanje privolitve v akcijo, po drugi strani pa, ko ta privolitev začne slabeti, poiskati primerno racionalizacijo za čimprejšnje dokončanje akcije. Skratka, nasprotnika je treba premagati ali pa redefinirati značaj grožnje, ki jo nasprotnik predstavlja.

Javno mnenje in podpora javnosti se torej lahko spreminjata tudi med potekom akcije nacionalnega varnostnega sistema. Države pogosto vstopajo v vojne z večinsko podporo javnosti, ki pa se ob soočenju z izgubami in neuresničenimi cilji lahko hitro spreobrne v nasprotovanje podvzeti akciji. Toda to ni vedno običaj. Dogaja se, da ima kakšna intervencija oboroženih sil ves čas podporo javnosti. Tako je falklandsko vojno leta 1982 množično podpirala večina britanskega prebivalstva. Falklandska vojna je močno povečala zaupanje angleškega javnega mnenja v institucijo armade; reaktivirala je patriotične občutke in jih ponovno pripeljala v središče britanske politike. Učinke Falklandske vojne je treba razumeti znotraj konteksta širše politične strategije - strategije, ki podpira legitimnost tradicionalne državne avtoritete, medtem ko sistematično diskreditira njeno odgovornost v upravljanju gospodarskih in socialnih zadev (Held 1984, 141).[2]

Nacionalni varnostni sistem poskuša vplivati na predstave javnosti o varnosti; vsakega posameznika in družbeno skupino mora prepričati, da so varni. Včasih javnost začuti, da to prepričevanje nima materialnega zagotovila, to pomeni, da se ji nacionalne oborožene sile zdijo ali premajhne, ali preslabo opremljene, ali moralno šibke, slabo vodene in neučinkovite, sovražniki pa preveliki, močni, učinkoviti. Takrat pride do nezaupanja v nacionalni varnostni sistem, ki mora takoj ukrepati, da ta slab vtis popravi.

To lahko stori s povečanim vlaganjem v obrambne sposobnosti ali pa spremeni varnostno politiko.

Med vzroke, zaradi katerih nacionalni varnostni sistem lahko izgubi podporo javnosti, sodi zaznava, da so oborožene sile ali kar sistem v celoti krivi za gospodarske izgube, slabo upravljanje dežele, da porabijo več nacionalnih virov, kot jih potrebujejo za učinkovito zoperstavljanje potencialnim grožnjam, ali da potencirajo nevarnosti z namenom zavajanja in ustvarjanja bolj impresivne slike o velikosti nevarnosti, s čimer poskušajo pridobiti zase še več sredstev. Dejstvo je, da se danes mnoge družbe srečujejo s problemom prevelike porabe nacionalnega varnostnega sistema.

Ravnotežje med javnostjo in nacionalnim varnostnim sistemom

Vzpostavljanje ravnotežja med javnostjo in nacionalnim varnostnim sistemom je zapleten postopek. Temelji namreč na kategorijah, ki niso nujno materialne narave. Zaupanje denimo sodi na področje čustvenega odzivanja javnosti, s katerim pa je mogoče tudi manipulirati. Moderni politični sistemi, stranke, politični organi in vlade uporabljajo različne metode za doseganje lojalnosti in pripadnosti svoji politiki. Pri tem posebej izstopa uporaba tiska in medijev na sugestiven način, pomemben je retorični nastop (ustrezen politični kulturi okolja) in tudi strateški simboli ne smejo manjkati (Erikson 1987, 266).

Države zelo skrbno načrtujejo spremembe v varnostni politiki, razprave in priprave na vsako večjo spremembo so praviloma dolge, sledijo jim postopne spremembe in sprotno vrednotenje doseženega stanja, ter predvsem sprotno preverjanje javnega mnenja. Javnosti je s pomočjo javnomnenjskih raziskav ponujena neke vrste navidezna vloga konzultanta. Pogojno bi lahko na tem mestu celo uporabili izraz "mamilna disfunkcija javnomnenjskih raziskav" (Vreg 1990, 54). Tako se ohranja zaupanje javnosti v učinkovitost obrambnega sistema, hkrati pa se postopoma gradi tudi zaupanje v novosti. Temeljno pravilo pri spreminjanju nacionalne varnostne politike je torej postopnost in dolgoročnost. Vendar pa morajo države včasih odstopiti od tega pravila, kajti vplivi iz mednarodnega okolja ne spoštujejo notranjih procesov.

V mednarodnem okolju nastopajo tradicionalna prijateljstva med državami, zgodovinsko sovraštvo, podprto z etničnimi stereotipi, razne vojaške in politične zveze, morebitni sovražniki. Vse mednarodne zveze niso enako pomembne in tudi vsi sklenjeni sporazumi ali pogodbe ne nosijo s seboj enakih obveznosti. Posebne obveznosti postavljajo mednarodne vojaške zveze, ki za nacionalne varnostne politike držav članic pomenijo dejavnik odvzemanja ali omejevanja nacionalne suverenosti na področju varnosti.

Kljub institucijam za načrtovanje delovanja v prihodnosti in kljub načrtom razvoja nacionalne varnostne politike so lahko posegi iz mednarodnega okolja za nacionalne varnostne sisteme zelo nepričakovani. Spreminjanje varnostne politike, ki tem posegom sledi, pa je pogosto prehitro in slabo pripravljeno. Pomembno vlogo pri določanju intenzivnosti oziroma pomena zunanjega posega in pri prilagoditvi nacionalne varnostne politike ima javno mnenje oziroma javnost. V nadaljevanju bomo predstavili pomen javnega mnenja pri oblikovanju varnostne podobe Evrope v zadnjih petindvajsetih letih, ko se je podoba stare celine postopoma spremenila.

Spreminjanje varnostne podobe Evrope po letu 1968

Za Evropo po politično in vojaško razburkanem letu 1968 bi lahko rekli, da je preživela desetletje relativnega političnega in vojaškega zatišja, ki so ga malce vznemirjale le krize

vojaških diktatur na Pirenejskem polotoku in premiki v vzhodnem Sredozemlju. Potem pa so se vrstile velike in prelomne spremembe, ki so zahtevale spreminjanje temeljev varnostne strukture povojne Evrope in redefiniranje ciljev in načinov delovanja vseh tradicionalnih, nadnacionalnih varnostnih mehanizmov in nacionalnih varnostnih politik v Evropi.

Prvi varnostni pretres ob nameščanju evroraket. Prvi veliki pretres, ki vznemiri predvsem zahodno Evropo, povzroči sklep o nameščanju evroraket. Gre za čas od konca sedemdesetih let pa do leta 1983, ko se v varnostni politiki zahodne Evrope uveljavi pobuda o evropskem jedrskem dežniku proti sovjetskim raketam srednjega dosega. Pobudo spremljajo dolgotrajne politične razprave o potrebnosti nameščanja evroraket v evropskih državah članicah NATO, o čemer so politične elite zahodne Evrope dejansko že dosegle soglasje, javne razprave so bile bolj namenjene mobilizaciji javnosti za podporo takšni viziji varnostne politike zahodne Evrope. Vendar to ni bilo ravno enostavno, kajti hkrati so potekale množične demonstracije mirovnih gibanj in civilne družbe proti nameščanju evroraket. Ob teh demonstracijah se je prav tako mobiliziralo javno mnenje in dejstvo je, da je bila dosežena visoka stopnja mednarodne solidarnosti oziroma strinjanja med protestnimi deli javnosti v različnih zahodnoevropskih državah. V tem obdobju se je večina zahodnoevropskih obrambnih politik izognila čerem notranjega spreminjanja zaradi mednarodnega dejavnika, kar nameščanje evroraket dejansko je, niso pa se mogle izogniti krhanju nacionalne podpore.

Drugi varnostni pretres ob razpadu socialističnega sistema in varšavske zveze in kriza identitete sovražnika. Drugi veliki pretres evropskih nacionalnih in nadnacionalnih varnostnih mehanizmov povzročijo spremembe v vzhodni Evropi in predvsem razpad varšavske zveze. Nekateri to obdobje imenujejo obdobje konca hladne vojne, vendar pa moramo biti s tem poimenovanjem previdni. Najprej zato, ker med analitiki tega obdobja ni soglasja o tem, kdaj se je sploh končala hladna vojna: ali s prihodom Mihaila Gorbačova leta 1985, ali s padcem berlinskega zidu, ali z združitvijo obeh Nemčij, morda s padcem socializma v vzhodni Evropi. In drugič zato, ker nekateri avtorji celo dvomijo, da se je hladna vojna sploh končala - morda je sedanje obdobje le prekinitev ognja med velesilama (Wessel 1991, 46). In četudi je hladne vojne sicer konec, so institucije za proizvajanje hladne vojne ostale nedotaknjene (Selman 1990, 1) Za to obdobje je v zahodnoevropski obrambni politiki značilno predvsem eno — to je kriza identitete potencialnega sovražnika. Reformirana vzhodna Evropa, ki trka na vrata istih varnostnih in obrambnih mehanizmov, katerim pripadajo zahodnoevropske države, ne more več delovati kot sovražnik, ob katerem bi se legitimirala obrambna politika. Za obrambno politiko pa je tradicionalno najbolj naraven vir legitimnosti prav znan sovražnik.

Večina zahodnih držav je v tem obdobju zašla v ekonomske težave z velikim javnim dolgom. Zelo značilno je, da so ekonomsko krizo povsod začeli reševati prav pri obrambnem proračunu, namreč z zmanjševanjem obrambnih izdatkov. Zmanjševanje obrambnih izdatkov pa običajno napoveduje velike notranje spremembe obrambne politike in celo vojaške organizacije. Tako je npr. zamrznitev obrambnih izdatkov ključna osnova sodobne reforme belgijske vojaške organizacije. Sklepamo torej lahko, da je eden od razlogov za reformiranje belgijske armade iz obvezniške v poklicno prav velik proračunski primanjkljaj. Nasplošno ugotavljamo, da so se vojaške organizacije lotile problema zmanjševanja svojih oboroženih kapacitet na različne načine. Ponekod preusmerjajo zlasti temeljno raziskovalno dejavnost v civilne potrebe globalnega raziskovanja. Ameriško obrambno ministrstvo na primer v svoji novi strategiji obrambne znanosti in tehnologije razglaša, da bo v prihodnje glavni cilj raziskovalnega in razvojnega programa ekonomska uporabnost novih vojaških tehnologij (Macilwain 1994, 545), in ne več tehnološka prevlada.

V drugem delu Evrope, v nekdanjih vzhodnoevropskih socialističnih državah, so se

na obrambnem področju po padcu socializma srečevali z drugačnimi problemi kot Zahod. Zaradi razpada Varšavske zveze so se morale države članice odreči strategiji kolektivne obrambe in določiti lastno strategijo nacionalne varnosti. Ni videti, da bi bile pri tem pretirano izvirne. Večinoma so se politični vrhovi v teh državah odločili za prošnjo za vstop v zvezo NATO, končalo pa se je s podpisovanjem partnerstva v okviru programa Partnerstvo za mir, ki je predvsem na ameriško pobudo nastal in se operacionaliziral leta 1994. Lahko bi rekli, da je začetni evforiji in lakoti po zaveznikih NATA v letih 1991 in 1992 sledila streznitev v letu 1994, v notranji varnostni politiki pa potekajo veliki prelomi predvsem na področju civilno-vojaških razmerij.

V armadah so bile ukinjene komunistične partijske organizacije, profesionalnim vojakom je bolj ali manj prepovedano članstvo v katerikoli stranki oziroma lahko vse stranke enakovredno rekrutirajo svoje člane med vojaki. Postavljena so jasna pravila o izločitvi vojaške organizacije iz političnega boja za oblast oziroma o civilnem, parlamentarnem nadzoru nad vojsko. Obrambna politika postaja javna zadeva, veliko bolj izpostavljena kritikam javnega mnenja, kot je bila v prejšnjem sistemu. Obrambni ministri so praviloma civilne osebe iz političnega življenja, kar pa še ne pomeni nujno dejanske civilianizacije obrambnih ministrstev. Čeprav je prišlo do velikih kadrovskih čistk, posebej v vojaških vrhovih, to ne pomeni, da je zamrla tudi stara miselnost o zaprtosti in nedotakljivosti vojaških organizacij. Ideološka pluralizacija v civilnem političnem življenju se v armadah kaže kot odprava vseh vrst diskriminacij, tako na osnovi religije, spola in vesti. To pomeni liberalizacijo odnosa do oporečnikov vesti in praviloma tudi večjo odprtost profesionalnih armadnih položajev za ženske (Bebler 1994). Prihaja do velikih sprememb v socialni organizaciji vojske, kjer institucionalni model nadomešča poklicni model, vendar ne v vseh variablah, ki jih poznamo iz Moskosovega I/O modela.[3]

Tretji varnostni pretres ob razpadu Jugoslavije in po njem. Tretji veliki pretres za evropske nacionalne varnostne politike in njene nadnacionalne strukture pa so vojne na tleh razpadle Jugoslavije, ki so v mnogočem posledica razpada socializma. Ob teh vojnah, ki bolj ali manj intenzivno potekajo že od sredine leta 1991, se je pokazalo, da je večina intelektualnih orožij za ustvarjanje miru močno zastarela (A. in H.Toffler 1993, 3). Sodobni mirovniki, bodisi kot mednarodni mirovni posredniki ali kot predlagatelji sicer redkih mirovnih pobud iz civilne družbe, nimajo orožij za zoperstavljanje vojnam, ki se vodijo po načelih iz davne preteklosti, vendar s sodobno opremljenimi armadami.

Varnostni pretresi in javnomnenjske raziskave

Vse tri omenjene prelomne situacije za evropsko varnostno politiko je predvsem v zahodnem delu Evrope spremljalo veliko število javnomnenjskih raziskav. V obdobju po uvedbi večstrankarskih političnih sistemov v vzhodni Evropi se tudi tam strmo povečuje število tovrstnih raziskav. Na področju Jugoslavije se je situacija razlikovala od republike do republike. Največ javnomnenjskih raziskav je bilo v njenem severozahodnem delu in tudi po razpadu Jugoslavije sta Slovenija in Hrvaška ohranili to usmeritev, v drugih delih Jugoslavije pa javno mnenje (tudi zaradi nerazvitosti civilne družbe) nikoli ni imelo vidne vloge v javnih političnih zadevah.

Nasploh je značilno, da se ob vseh velikih in prelomnih situacijah v politiki (mednarodni ali notranji) proučuje javno mnenje, pa ne zato, ker bi politične garniture nameravale uskladiti svoje delovanje s pogledi javnosti, pač pa, da bi s pomočjo informacijske tehnologije proizvedle ustrezno število medijskih sporočil za prepričevanje javnosti v pravilnost svoje politike. Morda velja, da "pogled javnosti na splošno določa sprejemljive meje politike, znotraj katerih lahko politične elite razrešujejo obstoječa protislovja" (Dalton 1988, 2) in zadnja leta se sploh dozdeva, da evropske politične elite ne morejo delovati brez stališč, ki jih posreduje javno mnenje.

Povečano število javnomnenjskih raziskav (Oudsten 1986, 17) na področju varnostne politike ob koncu osemdesetih let bi lahko pomenilo, da je bilo za izhod iz eksistenčne krize evropskih varnostnih institucij potrebno soglasje javnosti. Še bolj verjetno pa je, da so mnenje javnosti potrebovale politične elite zahodnoevropskih držav zaradi medsebojnega merjenja moči. Vplivnost javnega mnenja je namreč lahko odvisna tudi od stopnje doseženega soglasja med političnimi elitami. Če so složne, je javno mnenje lahko preslišano, ne glede na to, kako zelo se v javnosti razvijejo posamezne opcije. Če pa se politične elite med seboj ne strinjajo oziroma celo tekmujejo med seboj, ima javno mnenje veliko večji vpliv.

Politične elite v svoji "diplomaciji do javnosti" (Manigart in Marlier 1991, 2) iščejo podporo za svoje predloge. Množični mediji so v teh procesih glavni posredniki. Najprej posredujejo politične zadeve v javnost, nato pa so glavni raziskovalci tistega, kar ljudje mislijo o teh zadevah. Toda temu bi težko rekli raziskovanje. Tako na nacionalni kot na nadnacionalni ravni so to v bistvu merjenja predstav javnosti o določeni zadevi, izvajajo jih nacionalni ali nadnacionalni komercialni inštituti, katerih glavna naloga je, na čimbolj enostavno vprašnje dobiti čimbolj signifikantne odgovore. Torej ne gre za raziskovalni interes, pač pa za naročniško-izvajalsko razmerje, v katerem izguba naročila pomeni izgubo raziskovalnega problema. Tako npr. iz dokaj spoštovane javnomnenjske podatkovne baze držav članic Evropske unije Eurobarometer izginjajo vprašanja s področja vrednot o miru in varnosti. To velja celo za vprašanja, ki so se postavljala vsako leto in so bila pomembna zaradi časovne primerljivosti.

V obdobju, ko je po vsej Evropi naraščalo število javnomnenjskih raziskav o varnosti, ni bilo opaziti enakega vzpona znanstvenega raziskovanja obrambnih zadev. Usahnile so mednarodne raziskave. Ena zadnjih, zelo pomembnih mednarodnih raziskav o vojaški profesiji pod okriljem združenja ERGOMAS[4] se je iztekla in videti je, da bo njena podatkovna baza še dolgo pomemben vir za različne referate, članke in knjige, kajti drugih tovrstnih podatkov preprosto ni. Zdi se, da na začetku devetdesetih let za vojaško sociologijo ni velikih in odmevnih tem, tudi novih paradigem in za raziskovanje obetavnih modelov ni. Pač pa je to čas vzpona polemoloških razprav. Predvsem na račun razpada Jugoslavije in vojn na njenih tleh. Publicisti, novinarji, znanstveniki tekmujejo v modrovanju o zgodovini jugoslovanskih narodov, proučujejo osebnosti, stranke, bojevnike, funkcionarje. Publikacije se kopičijo, kajti interes bralstva je velik.[5] V poplavi pisanja bo za znanstvene namene potrebno skrbno izbirati dovolj dokumentirane prispevke, in zares raziskanih, ne le popisanih problemov, ne bo ravno veliko. Vendar so razpadanje Jugoslavije in njene vojne izjemna priložnost za vzpostavljanje sodobne baze podatkov za polemologijo in vojaško sociologijo.

Bližina vojne in sprejemljivost nacionalne varnostne politike

Baza podatkov o sodobnih balkanskih vojnah[6] bo pomemben vir razlag za vedenje javnosti in političnih garnitur v državah naslednicah razpadle Jugoslavije ter tudi v državah, ki z njimi mejijo. Predpostavljamo namreč, da bližina vojne v zemljepisnem in časovnem smislu povečuje sprejemljivost nacionalne varnostne politike, ki privilegira vojaško varnost in zapostavlja civilno obrambo ter zagotavljanje miru z nevojaškimi sredstvi.

Da bi razumeli zapletenost varnostne situacije na tleh razpadle Jugoslavije, njeno odvisnost od varnostnih pretresov ob razpadu socializma in njen vpliv na celotno evropsko varnostno situacijo, moramo vedeti, kako je na zamiranje hladne vojne in na razpad socializma reagirala jugoslovanska vojaška organizacija. Jugoslovanska ljudska armada (JLA), to je oborožena sila Socialistične federativne republike Jugoslavije med letoma 1945

in 1991, je bila večino svojega obstoja mednarodno spoštovana vojska. Spoštovanje si je prislužila z uspešnim antifašističnim bojem v drugi svetovni vojni, s slovesom ene največjih in najbolj oboroženih armad v Evropi in z uspešnim 45-letnim opravljanjem odvračalne funkcije. Vendar se ta sila ob soočenju s težavami, ki so bile posledica popuščanja napetosti v mednarodnih odnosih, ni obnašala v skladu z normami politične kulture, ki zahtevajo prevlado civilne oblasti nad vojaško silo. Norma o civilnem nadzoru nad vojsko je bila zagotovljena samo s pomočjo nadzora Zveze komunistov Jugoslavije kot edine stranke v državi, in ko je ob koncu osemdesetih let razpadla, je vojska ostala brez civilnega političnega nadzora. Zvezni parlament in zvezni ministrski predsednik sta postala orodje v rokah vodilne vojaške garniture in njene želje po politični oblasti.

V času mednarodnega popuščanja napetosti se je jugoslovanska vojska srečala s težavami, kot so odvečne zmogljivosti, zmanjševanje državnega proračuna za vojaške potrebe, konverzija vojaške industrije v industrijo za civilne namene, protivojaško vzdušje med mlado generacijo, nezdružljivost varovanja mednarodne varnosti z vojaškimi sredstvi. Omenjenim težavam se je poskušala izogniti tako, da se je preusmerila v opravljanje notranje policijske funkcije. Za vojsko, ki se je pri obnavljanju svoje legitimnosti vedno sklicevala na zgodovinsko voljo vseh narodov in narodnosti v Jugoslaviji, je bil to nevaren preobrat. Transformacija iz nacionalne vojske v represivno policijsko silo sicer ni novost v mednarodni skupnosti. Poznale so jo tudi države, ki sicer pripadajo anglo-saksonskemu modelu civilno-vojaških razmerij, in sicer države Latinske Amerike ter nekatere evropske sredozemske države. Povsod je do omenjene transformacije prišlo v času krize legitimnosti vojaške organizacije, ko je bil hkrati v krizi tudi civilni politični sistem. Pomembno je vedeti, da takrat, ko oborožene sile začnejo razmišljati o delu svoje družbe ali naroda, ali o enem od narodov v večnacionalni skupnosti kot o sovražniku, zelo kmalu izgubijo svoja obeležja nacionalne ali ljudske vojske in se "preoblikujejo v notranje varnostne sile, ki morajo včasih izpolniti represivno vlogo" (Brown 1976, 75).

Države naslednice razpadle Jugoslavije pri organiziranju svojih varnostnih politik na prvi pogled nimajo veliko skupnega. Slovenija je sicer preživela desetdnevne oborožene spopade z enotami JLA junija in julija 1991, vendar je rešila večino spora z Jugoslavijo in dosegla mednarodno priznanje po diplomatski poti, torej z nevojaškimi sredstvi. Hrvaška je v oboroženih bojih z JLA in z vojskami upornih Srbov na svojem ozemlju imela velike materialne, kadrovske in ozemeljske izgube. Slovenija in Hrvaška sta s pristopom k Partnerstvu za mir vstopili v čakalnico za zvezo NATO. Srbija in Črna gora, ki sta ustanovili sicer mednarodno nepriznano Zvezno republiko Jugoslavijo, sta se izognili neposrednim oboroženim spopadom na svojem ozemlju, v sodobnih balkanskih vojnah pa sodelujeta materialno in kadrovsko. Makedonija je po hudih zapletih z južno sosedo Grčijo dosegla mednarodno priznanje, na meji s Srbijo ima razporejenih nekaj sto ameriških vojaških opazovalcev. Bosna in Hercegovina je država z mednarodnim priznanjem in krvavo vojno, ki poteka od leta 1992 za razrešitev problema nedokončane kolonizacije. Njeno ozemlje si hočejo razdeliti Srbi, Hrvati in Muslimani, pri čemer imajo Srbi in Hrvati že svoje nacionalne države, h katerim bi radi pripojili sporna ozemlja, Muslimani pa se borijo za lastno državo in preživetje.

Če bi morali odgovoriti na vprašanje, kaj je trenutno najbolj skupno vsem državam naslednicam nekdanje Jugoslavije, bi dejali, da je to vojna v Bosni in Hercegovini. Politično, geografsko in kulturno je dovolj blizu, da vpliva na zaznavanje ogroženosti v vseh državah naslednicah. Nemoč mednarodne skupnosti, ki kljub veliki vpletenosti ni sposobna zaustaviti ali diplomatsko razrešiti spora, opozarja tudi na verjetnost, da gre za vojno iz nekega drugega časa in druge civilizacije. In ker so države naslednice razpadle Jugoslavije temu času zgodovinsko in kulturno zelo blizu, je močno verjetno, da jih mednarodna skupnost šteje skupaj z vojno v Bosni in Hercegovini v tisti drugi čas in v tisto drugo

civilizacijo. Vojskuje se namreč lahko samo še na obrobju razvitega sveta, v tako imenovanem tretjem svetu.

Vojno v Bosni in Hercegovini bodo pri določanju nacionalne varnostne politike tako ali drugače upoštevale politične garniture v vseh državah naslednicah razpadle Jugoslavije. Predpostavljamo, da je sprejemljivost varnostne politike in oboroženih sil odvisna od tega, ali javnost sprejema obstoječe varnostne vrednote in temeljno strukturo družbe. Višje/nižje kot javnost ocenjuje vrednoto varovanja (obrambe) demokratične ureditve življenja, višja/nižja je raven legitimnosti oziroma sprejemljivosti varnostne politike in oboroženih sil. Varnostne vrednote so posledica dolgotrajne izpostavljenosti javnosti določenemu tipu nevarnosti, najsi bo notranjih ali zunanjih. Praviloma so družbe, ki so nedavno preživele vojno ali ki živijo blizu potekajoče vojne, bolj usmerjene v vojaške varnostne vrednote. Družbe, ki pa so dolga leta brez vojnih izkušenj in je malo verjetnosti, da bi jih vojna v bližnji prihodnosti lahko neposredno prizadela, razvijajo civilne varnostne vrednote. Ko govorimo o vojaških varnostnih vrednotah, mislimo na visoko stopnjo sprejemljivosti oboroženih sil kot dejavnika, ki naj bi zagotovil varnost države, kar vse je posledica izrazitega občutka vojaške ogroženosti države oziroma družbe. Ko pa govorimo o civilnih varnostnih vrednotah, mislimo na v javnosti razširjeno prepričanje, da državo ogrožajo nevarnosti, ki niso vojaškega značaja in proti katerim je treba razviti različne nevojaške obrambne mehanizme. Pomen oboroženih sil je lahko v tem drugem tipu družb majhen, ni pa nujno. Sprejemljivost oboroženih sil za določeno družbo namreč ni nujno odvisna samo od vojaške ogroženosti, temveč tudi od tradicij, razvitosti politične kulture, tehnologije vladanja.

Vzemimo primer Slovenije. Za slovensko javnost je veljalo, da je imela pred letom 1991 močno razvite civilne varnostne vrednote in da je bila hkrati sprejemljivost oboroženih sil zelo nizka. To trditev potrjujejo raziskave javnega mnenja v Sloveniji in primerjalna raziskava javnega mnenja za celo Jugoslavijo, opravljena v okviru medrepubliškega projekta Pripravljenost družbenopolitičnega sistema SFRJ in splošna ljudska obramba ter družbena samozaščita[7] iz leta 1986 (Jelušič 1987). V letu 1991 pride v slovenski javnosti do pomembnega preobrata. Po uspešno končanih oboroženih spopadih z Jugoslovansko ljudsko armado in po nastanku samostojne suverene države Slovenije se povečuje sprejemljivost oboroženih sil na splošno, poveča se občutek vojaške ogroženosti in zato nujnost obstoja vojaških obrambnih mehanizmov. Politične garniture v Sloveniji stopnjujejo potrebe po vojaških obrambnih mehanizmih do tiste mere, ko domače oborožene sile ne zadoščajo več, ampak poteka intezivno iskanje vojaških integracij (želje po vstopu v zvezo NATO, bilateralni vojaški sporazumi z drugimi državami). Vse to in bližina vojne v Bosni in Hercegovini omogoča revitalizacijo vojaških varnostnih vrednot v Sloveniji, kar se kaže tudi v popolnem odmrtju mirovnega gibanja inv opustitvi še konec leta 1990 zelo pomembne družbene vizije demilitarizacije.

Vojna v Bosni in Hercegovini vpliva na varnostni položaj tudi drugod po Evropi. Pojavlja se na dnevnih redih vseh pomembnejših sestankov velesil, zveze NATO, Evropske unije, Zahodnoevropske unije. Čemu neki, če pa je to vojna iz druge civilizacije? Zato, ker poteka znotraj Evrope, dobesedno na pragu velesil, ki so prepričane v svojo uspešno svetovno žandarsko vlogo. Razrešitev bosanskega konflikta je torej med drugim stvar prestiža velesil, ki so se vedno v zgodovini vpletale v balkansko politiko, jo usmerjale, koketirale s posameznimi politiki in narodi. Za prestiž je seveda treba tudi nekaj vložiti. Ko so slike posledic vojnih spopadov iz Bosne in Hercegovine, posebej iz Sarajeva in Mostarja, obšle Evropo, ko so kolone beguncev krenile na zahod in ko so televizijske snemalne ekipe prinesle v evropske domove duh po smodniku, krvi in smrti, je evropsko javno mnenje zahtevalo akcijo svojih držav. V Eurobarometrovi raziskavi javnega mnenja, izvedena je bila med 13. marcem in 16. aprilom 1993, je intervencijo Evropske skupnosti v

Jugoslaviji podprlo v povprečju 55% vprašanih (Eurobarometer 39, Fig. 2.4.). Intervencija je imela največ podpore v Italiji, na Nizozemskem, v Španiji, v Veliki Britaniji, v Franciji, na Irskem, v Belgiji in na Portugalskem. Evropska zveza, NATO in Organizacija združenih narodov se kajpada niso odločili za intervencijo, pač pa so ponudili svoje diplomatske usluge - kot mirovni posredniki so nastopili stari, prekaljeni in dobro plačani politiki in diplomati, ki razen kopice mirovnih načrtov, nesprejemljivih za nikogar od vpletenih, niso naredili veliko. Ponudili so humanitarno pomoč - padala s hrano in zdravili so letala zveze NATO razmetavala po bosanskih planinah, zračni most je pomagal obleganemu Sarajevu preživeti zimo 1993/94. In ponudili so modre čelade v vlogi sil za ohranjanje miru - naloge, ki so jo v mednarodnih vojaških krogih z velikim pompom predstavili kot možno prihodnjo vlogo oboroženih sil.

Vojna v Bosni in Hercegovini se odvija naprej po svoji notranji logiki. Pred svetovnim in evropskim javnim mnenjem bi morale politične garniture Evropske unije, zveze NATO in OZN priznati, da so se njihove diplomatske, mirovne in humanitarne akcije izjalovile. To pa bi pomenilo padec nacionalnega zaupanja v politiko navedenih varnostnih mehanizmov. Ob izteku leta 1994 velesile ne priznavajo svojih napak, temveč popravljajo javno mnenje. Producira se veliko število medijskih sporočil, ki kažejo vojno v Bosni in Herzegovini kot rasno vojno, iz katere se je najbolje čimprej umakniti in pustiti prizadete, da se pobijejo med seboj. Podobna operacija s popravljanjem javnega mnenja je uspela v primeru humanitarnih in vojaških posegov v Somaliji in v Ruandi. Toda na Balkanu, ki je zemljepisno preblizu, da bi ga mediji lahko prezrli, tako kot so Somalijo in Ruando, se vojskujejo ne le sprti narodi, temveč tudi premeteni politiki. Modrih čelad iz Bosne in Hercegovine tako verjetno ne bo mogoče umakniti, ne da bi tvegali oboroženo vojaško akcijo (te pa se zahodne sile otepajo od začetka svojega vpletanja v sodobne balkanske vojne). Že njihova taktična razporeditev je takšna, da so bolj talci vseh sprtih strani, kot pa posredniki v sporu. Verjetno se bo na primeru Balkana pokazalo, ali se bodo sodobne armade v prihodnje lahko legitimirale s pomočjo izvajanja humanitarnih posegov in posegov za ohranjanje miru ali pa bo to le ena od možnih, manj pomembnih nalog sodobnega vojaštva.

Zaključek

Evropska javnost ima pri oblikovanju varnostne podobe Evrope pomembno vlogo. Vojaštvo se namreč pri vzpostavljanju svoje legitimnosti postavlja pred oči javnosti, izpolnjuje pričakovanja in pričakuje podporo. Vojaštvo je skupaj s celotnim nacionalnim varnostnim sistemom dolžno skrbeti za uspešno zoperstavljanje zunanjim in notranjim virom ogrožanja. Priprave na to nalogo so najbolj enostavne takrat, ko je vir ogrožanja znan, takrat je tudi lažje pridobiti podporo javnosti. To ne pomeni, da je tudi zoperstavljanje tako lahko in uspešno. Znan vir ogrožanja je tradicionalno najbolj ustrezen način legitimiranja vojaštva, varnostne politike in nacionalnega/nadnacionalnega varnostnega sistema. Z razpadom Sovjetske zveze in socialističnega sveta je zahodnoevropsko vojaštvo tako zašlo v krizo legitimnosti zaradi krize identitete sovražnika. Politiki nimajo interesa, da bi med gospodarsko recesijo vzpodbujali otoplitev hladne vojne. Zato so vojaški posegi ruske armade spregledani, predvsem s politično-diplomatskega, pa tudi z javnomnenjskega vidika. Tako se npr. vsa Evropa spreneveda ob pogledu na strateško orožje ruskega izvora (npr. rakete zemlja-zemlja) v posesti srbske vojske v Bosni in Hercegovini. In nobenega javnega protesta ni bilo ob spreminjanju čečenskega glavnega mesta Grozni v drugi Vukovar.

Sodobni zahodnoevropski politiki se vedejo tako, kot da v prihodnje ne bo več neposrednih vojaških groženj za njihove države, proti katerim bi bilo treba zoperstavljati množične armade. V praksi je to videti kot zmanjševanje ali zamrznitev obrambnih

izdatkov in obrambnih proračunov. Vojaštva in nacionalni varnostni sistemi teh držav se poskušajo prilagoditi tako, da ponujajo vojsko za netipične vojaške naloge, zmanjšujejo število redne sestave, preoblikujejo obvezniške vojske v poklicne, poskušajo poiskati izgubljenega sovražnika, na novo definirajo izvirne vojaške naloge. V strategijah nacionalne varnosti, ki nastajajo po domnevnem koncu hladne vojne, se kot nove izvirne vojaške naloge omenjajo: vojaški posegi pod zastavo Organizacije združenih narodov, mirovne operacije za vzpostavitev ali vzdrževanje miru, humanitarne akcije ob oboroženih konfliktih izven svojih držav. Vojna v Bosni in Hercegovini je dejansko poligon za preverjanje, koliko so te nove naloge oboroženih sil finančno in politično sprejemljive, hkrati pa se z nenehnim spremljanjem odnosa javnega mnenja do teh nalog ugotavlja, koliko angažiranja nacionalne vojske je javnost še pripravljena sprejeti.

Vojna v Bosni in Hercegovini ima pomembno vlogo, ki zadeva politično kulturo in javno mnenje v sosednjih, pa tudi v bolj oddaljenih državah. Gre namreč za vprašanje, ali se zaradi te vojne veča vsebnost vojaških varnostnih vrednot v politični kulturi teh držav ali ne. Glede na to, da je prostorska in časovna bližina vojne poleg sovražnika drugi najpomembnejši legitimacijski dejavnik za vojaštvo, je upravičeno na zgornje vprašanje pričakovati pritrdilen odgovor. Nekatera dejstva v državah naslednicah razpadle Jugoslavije kažejo na povečano vsebnost vojaških varnostnih vrednot in predvsem na povečano sprejemljivost nacionalnih oboroženih sil. Dobe vojaštva torej še ni konec, le na nove sovražnike je še treba počakati, pa seveda tudi na ponoven gospodarski razcvet.

Opombe:

1. Med najbolj znana in tudi najpogosteje navajana javnomnenjska odločitvena soglasja glede vstopa v vojno sodi pristanek ameriškega javnega mnenja na vstop ZDA v drugo svetovno vojno. American Institute of Public Opinion je sistematično spremljal simpatije javnega mnenja z evropskimi udeleženkami v morebitni vojni, pri čemer so bile simpatije popolnoma na strani Anglije in Francije (npr. 65% v letu 1938, in le 3% za Italijo in Nemčijo); z indeksom nestrinjanja z ameriško vojno politiko pa je bilo tudi ugotovljeno, da je to nestrinjanje upadalo ves čas druge svetovne vojne, zlasti po japonskem napadu na Pearl Harbour, in da je močno naraslo kasneje, to je v času korejske in vietnamske vojne (Smith 1971, 221-222).

2. Margaret Thatcher se je trudila poudarjati simbole države kot močne in prestižne predstavnice ljudstva in naroda. Javnomnenjske raziskave (Gallup 1981, 1983) so pokazale, da je večina vprašanih imela za zaupanja vredne samo naslednje institucije: policijo, oborožene sile in sodni sistem. Institucije, ki so jih vprašani ocenjevali, so bile: cerkev, oborožene sile, izobraževalni sistem, sodni sistem, tisk, sindikati, policija, parlament, civilne službe in glavn podjetja (Held 1984, 141, 154).

3. Charles Moskos je avtor modela proučevanja socialnih razmerij znotraj vojaških organizacij, ki je v vojaški sociologiji dobil popularen naziv I/O model. Gre za teoretični pripomoček, s katerim so v sedemdesetih letih analizirali vsebnost institucionalnih, praviloma tradicionalnih indikatorjev nasproti poklicnim, večinoma razumljenim kot modernim, menedžerskim indikatorjem notranjih razmerij v vojaških organizacijah. Empirične raziskave so sicer pokazale, da sta oba tipa socialne organizacije lahko prisotna znotraj iste vojske, celo znotraj istih zvrsti, le razmerje med indikatorji je različno. Model je doživel najbolj obširno elaboracijo v knjigi: Charles C.Moskos, Frank R.Wood (ur.), 1980. ***Military More than Just a Job?*** (New York: Pergamon-Brassey's International Defence Publishers).

4. ERGOMAS (European Research Group On Military And Society) je evropsko profesionalno združenje vojaških sociologov in politologov, ustanovljeno leta 1986 zaradi potrebe po mednarodnih raziskavah s področja civilno-vojaških razmerij, vojaškega profesionalizma in zaradi razvoja vojaške sociologije in politologije v Evropi.

5. Ena doslej najbolj objektivnih in s podatki podprtih knjig je prav gotovo ***Broken Bonds: The Disintegration of Yugoslavia*** Lenarda Cohena. Izšla je leta 1993 in je že razprodana. Avtor pripravlja novo, dopolnjeno izdajo.

6. V zgodovini se izraz balkanske vojne uveljavi za vojne med Srbijo, Bolgarijo, Črno goro, Grčijo in Turčijo v letih 1912 in 1913. Pomenile so začetek popolnega razpada Otomanskega imperija.

7. Splošna ljudska obramba in družbena samozaščita je naziv celovitega obrambno-zaščitnega sistema Jugoslavije od leta 1974 do razpada Jugoslavije v letu 1991.

Reference:

Bebler, Anton. 1994. Civil-military Relations in the Central - East European States in Transition. Referat na International Conference on Civil-Military Relations in Democracy. Ljubljana, Bled, April 1994.

Brown, John. 1976. The Legitimacy Problem in Latin Europe. V Gwyn Harries-Jenkins, Jacques van Doorn (ur.), *The Military and the Problem of Legitimacy*, 59-75. London: Sage.

Cohen, Lenard. 1993. *Broken Bonds: The Disintegration of Yugoslavia.* Boulder: Westview Press.

Dalton, R.J. 1988. *Citizens Politics in Western Democracies: Public Opinion and Political Parties in the United States, Great Britain, West Germany and France.* Chatham: Chatham House Publishers.

Edmonds, Martin. 1988. *Armed Services and Society.* Leicester: Leicester University Press.

Eriksen, Erik Oddvar. 1987. Symbols, Stratagems, and Legitimacy in Political Analysis. *Scandinavian Political Studies* 10, 4, 260-272.

Eurobarometer 39. 1993. Brussels: European Commission.

Grizold, Anton. 1992. Oblikovanje slovenske nacionalne varnosti. V A.Grizold (ur.), *Razpotja nacionalne varnosti, Obramboslovne raziskave v Sloveniji*, 59-93. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Held, David. 1989. *Political Theory and the Modern State. Essays on State, Power and Democracy.* Cambridge: Polity Press.

Jelušič, Ljubica. 1987. Obrambno-varnostna kultura delovnih ljudi in občanov. V F.Vreg (ur.), *Družbenopolitični sistem - obramba in varnost*, 89-124. Ljubljana: Komunist.

Macilwain, Colin. 1994. US Adopts Economy and Civilian Use as New Goals for Military Research. *Nature* 371, 13. oktober 1994, 545.

Manigart, Philippe in Eric Marlier. 1991. *How Do Europeans View the Future of their Security: A Comparative Analysis.* Brussels: NATO.

Melman, Seymour. 1990. The Economic Conversion Imperative: Eleven Propositions. Interno gradivo. August 1990.

Moskos, Charles C. in Frank R. Wood, ur. 1988. *Military More than Just a Job?* New York: Pergamon-Brassey's International Defence Publishers.

Oudsten, Eymert den . 1986. Public Opinion on Peace and War, V: *World Armaments and Disarmament* (SIPRI Yearbook 1986). London: Taylor and Francis.

Smith, Robert B. 1971. Disaffection, Delegitimation, and Consequences: Aggregate Trends for World War II, Korea and Vietnam. V Charles C.Moskos (ur.), *Public Opinion and the Military Establishment*, 215-235. Beverly Hills: Sage Publications.

Toffler, Alvin in Heidi. 1993. *War and Anti-War: Survival at the Dawn of the 21st Century.* Boston: Little, Brown and Company.

Vreg, France. 1990. *Demokratično komuniciranje.* Maribor: Založba Obzorja.

Wessel, Ramses A. 1991. Novi izzivi mednarodni organizaciji: implikacije pluralističnega razumevanja sveta na prevlado političnega nasilja. V A. Grizold (ur.), *Demilitarizacija Slovenije in nacionalna varnost*, 46-56. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

UBICA
JELUŠIČ

SEARCHING FOR THE LOST ENEMY: EUROPEAN PUBLIC OPINION AND SECURITY

ABSTRACT

The European general public has had a significant role in the last twenty-five years in shaping the European security picture. Of crucial importance for the legitimacy of the European national security system, and its central component of military organisation, is the ability of the military to fulfil public expectations and demands. Using opinion surveys as means of offering a consultant role to the general public, states are able to plan changes in security policy. For example, when security turmoil arose, as in the cases of European missile deployment, the socialist world breaking up, the cessation of the Warsaw treaty, and war in the territories of the former Yugoslavia, the European general public has participated in reshaping, via such surveys, the security picture of Europe. In each of these cases, the views of the general public have created the limits of acceptable policies. However, it should be noted that political interests, rather than the growth of theoretically grounded research, have supplied the main underlying motives for the growth in public opinion survey research which we have seen in recent years. Thus, opinion research regarding war in the former Yugoslavia is thoroughly embedded in polemical debates and controversy, and is not simply concerned with understanding the situations or contributing to general knowledge about public opinion in times of extreme crisis. Alternatively, if the purpose of such research were to contribute to general knowledge, it might be more focused on such matters as how war effects the replacement of civil security values with military ones in a particular political culture. The military component of a national security system legitimates itself most successfully when a potential enemy exists. Western Europe lost its traditional enemy after the socialist world of Central and Eastern Europe collapsed, which has led to an identity crisis in security policy and a lowering of defence expenditures. In the absence of a clear enemy, most of these countries have brought about significant military transformations, one important manifestation of which has been the move from conscriptive to professional armies.